

BSAL, 66 (2010), 9-34.

Mallorca, 1230-1232. Reflexions a partir de la relectura del còdex llatinoaràbic del repartiment

PLÀCID PÉREZ PASTOR

Resumen

El Llibre del Repartiment de Mallorca ha sido considerado por la historiografía como un documento único e irreplicable, pero falto de coherencia interna. A partir de la relectura de los códices latinoarábigo y catalán, con el apoyo del corpus documental de la época, el autor ofrece una nueva hipótesis sobre su estructura, origen, cronología y contexto histórico.

Palabras clave: Reino de Mallorca, Jaime I, repartimiento, repoblación, enfeudación, Pedro de Portugal

Abstract

El Llibre del Repartiment de Mallorca ha sido considerado por la historiografía como un documento único e irreplicable, pero falto de coherencia interna. A partir de la relectura de los códices latinoarábigo y catalán, con el apoyo del corpus documental de la época, el autor ofrece una nueva hipótesis sobre su estructura, origen, cronología y contexto histórico.

Palabras clave: Reino de Mallorca, Jaime I, repartimiento, repoblación, enfeudación, Pedro de Portugal

En la mayoría dels casos, els documents històrics només aporten la màxima informació i adquireixen significat autèntic quan se'ls insereix en el context històric adequat i se'ls relaciona amb la finalitat per la qual foren redactats. El Llibre del Repartiment del rei, en el seu conjunt, ha estat considerat tradicionalment pels historiadors com un còdex cabdal, únic i irreplicable, però també com una suma de documents inconnexos, repetitius i sense coherència interna. A partir de la seva lectura i anàlisi han sorgit diverses interpretacions temàtiques que, en determinats casos, han originat polèmiques enceses en els ambients acadèmics. Sense nomenar-les totes, les que han tingut més èxit basculen al voltant de la divisió tribal o clànica de l'espai en època musulmana per contraposició a l'estructura familiar, l'organització social i política de la població d'origen andalusí, l'ordenació productiva agrària i ramadera, l'existència o inexistència de llogarets i viles rurals, l'anàlisi i significat de la toponímia àrab i berber, la noció i l'extensió de la cavalleria, el caràcter feudal o no del repartiment, la pervivència de la població musulmana després de la conquesta, les formes de poblament i repoblació cristianes, la formació de la noblesa autòctona i, darrerament, una certa controvèrsia al voltant de les unitats de superfície que apareixen en aquests textos.

En poques ocasions, però, la investigació s'ha centrat en el Llibre del Repartiment com a document en si mateix; la seva naturalesa intrínseca ha estat tímidament estudiada i ni

tal sols s'ha assolit una síntesi lògica i satisfactòria del seu contingut. Aquest és, doncs, l'objectiu que he intentat assolir: l'anàlisi acurada de les distintes versions del Llibre del Repartiment reial per tal d'esbrinar la seva interrelació i coherència estructural. La meua proposta consisteix a analitzar de forma separada el Còdex Llatinoaràbic i el Còdex Català;¹ aquest darrer com a representant de la resta dels còdex sinòptics, nom que els dona Rosselló² pel fet que el contingut de tots ells és pràcticament el mateix. I, encara per a una millor comprensió, discriminar la part àrab de la part llatina del còdex llatinoaràbic, així anomenades per estar escrites en aquestes llengües.

Per a la redacció del present estudi, he fet servir l'edició facsímil dels còdex llatinoaràbic i català del Llibre del Repartiment, publicats pel Parlament de les Illes Balears en ocasió del 25è aniversari.³

1.- El repartiment: una data dubtosa

Des de la presa de la ciutat de Mallorca el 31 de desembre del 1229 per la host de Jaume I fins a l'estiu de 1230 hi ha una gran confusió en la prelació i concatenació dels esdeveniments, que el relat del Llibre dels Feys⁴ no contribueix a desxifrar.

En un breu espai de temps es produeix el saqueig de la ciutat i la subhasta dels habitants i dels béns capturats als vençuts –robes, joies, mobles, bestiar, etc- realitzada amb l'oposició dels peons i cavallers,⁵ que protagonitzen greus disturbis i tumults i acaben amb el pillatge de les cases de Gil d'Alagó i del paborde de Tarragona.

En un primer moment, Jaume I s'oposa a repartir el botí perquè considera prioritari sotmetre els sarraïns que han fugit i s'han arrecerat a les muntanyes; però, poc després, cedeix a les pressions dels nobles i autoritza el repartiment dels béns immobles.

Per aquestes dates es desencadena una inquietant malaltia infecciosa, en la qual moren Guillem de Clarmunt, Ramon Alemany, Garcia Pérez de Meitas, Guerau de Cervelló i el comte Hug d'Empúries. Santamaría,⁶ qui ha analitzat el tema, acota la cronologia de l'epidèmia entre el 23 de gener i el 23 de febrer basant-se en la data de defunció del comte d'Empúries. Arran del desassossec i el pànic que genera el brot epidèmic, comença l'èxode de retorn cap als territoris peninsulars. El Llibre dels Feys explicita que “*tota la major partida de cavallers e homens a peu se n'eren anats los uns en Catalunya e els altres en Aragó*”⁷.

Jaume I, fidel a la idea de vèncer la resistència dels musulmans refugiats a les muntanyes de tramuntana i de llevant, no dubta en sortir en cavalcada per Bunyola, Alaró i

¹ ARM. Còdex s/n; i ARM. Còdex 18.

² G. ROSSELLÓ BORDOY: “El Llibre del Repartiment de Mallorca i la documentació feudal”, *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Palma, 2007, 47.

³ G. ROSSELLÓ BORDOY: “Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)”, *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Palma, 2007.

G. ROSSELLÓ BORDOY: “Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei (ARM, 18)”, *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Palma, 2007.

⁴ F. SOLDEVILA: *Les quatre grans cròniques: Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III*, Barcelona, 1983.

⁵ P. CATEURA BENNÀSSER: *Mallorca en el segle XIII*, Palma, 1997, 30.

⁶ A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: “Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca”, *Studia Historica et Philologica in honorem M. Baillori*, Roma, 1984, 460.

⁷ SOLDEVILA: *Les quatre grans cròniques...*, 51.

Inca. No obstant, la manca d'efectius l'obliga a desistir d'entrar a la zona septentrional fins i tant no arribin reforços. Per tal d'aconseguir-ne, delega Pere Cornel perquè vagi a Aragó a reclutar 200 cavallers de reforç, i envia a demanar per carta l'auxili dels vassalls Ato de Foces i Rodrigo de Liçana amb llur seguici.

Entretant ha arribat a Mallorca Hug de Forcalquier, mestre dels cavallers de l'orde de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem. Tot i no haver participat a la conquesta, demana al rei una recompensa per a la seva orde militar. Jaume I s'hi nega “*car la terra era ja partida, e l'haver; e que n'hi havia molts d'aquells qui havien presa llur part que es n'eren anats*”⁸ però, finalment, aconsegueix convèncer els nobles i cavallers que han romàs a l'illa i, entre tots, cedeixen als hospitalers una part dels guanys obtinguts.

El primer de març de 1230, Jaume I atorga la que s'ha anomenat Carta de Franquesa de Mallorca, considerada per gran part dels historiadors com la garant de les llibertats per als nous pobladors de l'illa. Lògicament, entre els signants de la carta magna no s'hi troben els difunts Ramon Alemany ni el comte Hug d'Empúries, sinó el seu fill i hereu Ponç Hug. En canvi, sí que la sanciona el mestre de l'Hospital.⁹

De les dades exposades es desprèn que el primer repartiment tingué lloc entre els mesos de gener i febrer de 1230, possiblement coincidint amb l'episodi epidèmic. Tal com s'havia acordat a la ratificació de la promesa feta per Jaume I el 28 d'agost de 1229 de gratificar els qui l'ajudessin a la creuada contra les Balears es nomenà una comissió encarregada d'establir els criteris de distribució, constituïda per tres religiosos -els bisbes de Barcelona i de Girona i el mestre del Temple-, dos ricshomes d'Aragó -Eiximèn d'Urrea i Pere Cornel- i dos cavallers catalans -Ramon Alemany i Ramon Berenguer d'Àger. El desencadenament de l'epidèmia i la pressió exercida pels cavallers, molts dels quals volen abandonar Mallorca, obliguen els membres de la comissió a consensuar un repartiment precipitat de l'illa abans que no sigui acabada de conquerir i molt manco canada i mesurada.

D'aquest primer repartiment, fet de forma un tant atropellada, en surt una descripció en àrab on simplement s'assenyalen, en línies generals, les porcions de cada un dels nobles caps de fila. La ciutat i el hinterland que l'envoltava es varen partir amb una certa cura, però per a la resta de l'illa la comissió es va basar en la divisió administrativa en districtes (*ajzā*) vigent en els moments previs a la conquesta.

2.- La part àrab o el repartiment de l'illa

Hi ha una rara unanimitat entre els investigadors, des de Busquets, en considerar que les distintes versions del Llibre del Repartiment no constitueixen un repartiment de tota l'illa entre els magnats,¹⁰ sinó únicament “*la parte de la misma que correspondió al rey don*

⁸ SOLDEVILA: *Les quatre grans cròniques...*, 52.

⁹ L. PÉREZ MARTÍNEZ: “Corpus Documenta Balear. Reinado de Jaime I”, *Fontes Rerum Balearium*, Palma, 1977, doc. 54.

¹⁰ A efectes del present treball, considero com a *magnats* exclusivament els cinc grans senyors “cap de fila” del repartiment: Jaume I, el comte del Rosselló Nuno Sanç, el bisbe de Barcelona Berenguer de Palou, el vescomte de Bearn i el comte d'Empúries. Els *porcioners* són els senyors menors, que foren inclosos amb entitat pròpia a les porcions dels magnats i recompensats per aquests. Els *beneficiaris* són la resta dels cavallers, servidors, peons, mainaders, etc, que foren dotats pels magnats i porcioners.

Jaime”.¹¹ I, no obstant, si es considera el repartiment en un sentit prou extens, aquesta afirmació és inexacta. La confusió s’ha produït, a criteri meu, perquè els investigadors que han analitzat el text no hi han trobat allò que *a priori* creien que hauria de ser el repartiment: un memorial, capbreu, registre o cartulari que, a manera dels moderns llibres de comptabilitat, recull totes i cada una de les propietats que correspongueren als magnats, porcioners i beneficiaris del botí aconseguit a la conquesta. Evidentment, no l’han trobat perquè no hi és!

D’altra banda, el fet de considerar les diverses versions del Llibre del Repartiment com un *totum revolutum* ha contribuït a crear desconcert i incomprensió al voltant del vertader significat dels textos. Les nombroses equivocacions, omissions, reiteracions, errors de suma i alteracions de noms introduïts pels copistes també han menat a conclusions poc versemblants. I, finalment, la proximitat entre la data del repartiment –1230- i la d’infeudació del regne a l’infant Pere de Portugal –1232- ha induït a equívocs i confusions.

També des de Busquets¹² hi ha quasi unanimitat entre els erudits en considerar la part àrab del còdex llatinoaràbic com el fragment més antic del repartiment, que és només una part del document original que s’ha perdut i del qual únicament en coneixem aquesta còpia. Per a Antoni Mut “sembla un trasllat, o potser un resum, possiblement coetàni o lleugerament posterior, d’un original desaparegut o d’un fragment seu, escrit completament en àrab en dos capbreus de paper, que foren dipositats per Jaume I a la casa del Temple de Mallorca”.¹³ Rosselló sembla discrepar quan apunta que “no és sinó un borrador, un simple quadern de camp, amb notes preses sobre el terreny, prèvies a la composició d’un text complet que, malauradament, no ha arribat a nosaltres”.¹⁴

Sigui quin sigui el seu origen, la finalitat última del text àrab consisteix a explicar la forma com es va fer el repartiment, delimitar clarament les porcions dels cinc magnats principals i assenyalar a qui va correspondre cada porció. Per això fa servir un llenguatge enunciatiu, en un estil impersonal i utilitzant el verb en tercera persona i en temps passat. Així que conté, a l’engròs, la divisió de l’illa entre els magnats, en base a cinc paràmetres essencials:¹⁵

1) Un sector urbà, constituït per tots els immobles encerclats dins les murades de Madina Mayûrqa (“*Divisió de tot el que hi ha a Madina Mayûrqa dins de la seva murada*”).¹⁶ El text descriu minuciosament les vuit parts en què fou dividida la ciutat, especificant-ne els límits geogràfics, el número de cases habitades i deshabitades, els forns,

¹¹ J. BUSQUETS MULET: “El còdice llatinoaràbigo del Repartimiento de Mallorca (Parte latina)”, *BSAL*, 30, Palma, 1952, 709.

¹² J. BUSQUETS MULET: “El còdice llatinoaràbigo del Repartimiento de Mallorca (Parte árabe)”, *Miscelánea dedicada al doctor José María Millás Vallicrosa*, Barcelona, 1954, 246.

¹³ A. MUT CALAFELL: “Llibre del Repartiment”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, 1988-1991, sub voce.

¹⁴ ROSSELLÓ: “Llibre del Repartiment...”, 18.

¹⁵ ROSSELLÓ: “Còdex llatinoaràbic...”, 9-39.

¹⁶ ROSSELLÓ: “Còdex llatinoaràbic...”, 22-29.

els horts/jardins i les tendes/obradors.¹⁷ Finalment determina la porció que correspongué a cada magnat.

Segons el quadre I, el número total de cases de la vila, fora de l'Almudaina, entre habitades i deshabitades, era de 3.500. D'aquestes, en correspongueren 2.113 (60,4 %) al rei i 1.387 (39,6 %) als magnats. Sembla, però, que es tracta d'una xifra aproximada, de consens, puix que una vegada fet el recompte efectiu la suma fou superior.

2) S'exceptuen de la zona urbana anterior vint cases principals, que es reserven per ésser repartides de forma independent però no indica com es va fer.

3) El hinterland, terme o territori extramurs de la ciutat, que la comissió repartidora acordà quedés integrat a la pròpia ciutat ("*Quan s'arribà a l'acord de la partició de tota la terra de l'illa de Mayûrqa que estava més enllà de la Bab al-balad en dues parts i que cada meitat fos partida en quatre porcions, s'acordà que quedara per al districte d'al-ahwaz al-Madina*").¹⁸ Com en el cas anterior, descriu minuciosament les vuit parts que se'n feren, les quatre que correspongueren al rei i les que pertocaren als altres magnats. El text no indica les dimensions de cada porció i això em fa pensar que el hinterland es va repartir abans d'haver estat amidat.

4) Els molins situats en els corrents d'aigua que recorren el terme de la ciutat ("*Divisió dels molins que quedaren per repartir a Mayûrqa*").¹⁹ Semblantment, se'n feren vuit parts aproximades: quatre per al rei i una per a cada un dels magnats. Tot i que no s'especifiquen els cursos d'aigua on estan situats i que s'hi detecten errors que podrien modificar la suma final en una o dues unitats, la totalitat dels molins es divideix tal com s'expressa en el quadre II.

Per a més abundància de dades, sota l'apartat "*Divisió del quart que correspongué al Comte d'Empúries*",²⁰ s'indica que dels cinc molins de la porció del Comte d'Empúries se n'adjudicaren tres al mateix Comte i dos al bisbe de Barcelona.

5) La resta de les terres de l'illa, exclòs el hinterland de la ciutat ("*Divisió de la terra, que és fora de la ciutat, de tots [els districtes] de Mayûrqa després de que quedara d'ella a la ciutat la terra annexionada*").²¹ El repartiment es fa a partir dels districtes musulmans – dotze més l'albufera- en què estava dividida Mayûrqa, que foren fraccionats en vuit parts: quatre per al rei i una per a cada magnat. Tampoc en aquest cas s'indica l'extensió dels districtes perquè, òbviament, no se n'havia canat la superfície. La repartició es féu tal com s'indica al quadre III.

Per a una major informació, sota l'apartat "*Divisió del quart de la meitat que és la que va pertànyer al bisbe de Barcelona i és el districte d'Al-ahwaz*"²² el text descriu la divisió de l'octau de la porció del bisbe de Barcelona en quatre parts: dos quarts que pertanyeren al bisbe mateix, un quart a Ramon Berenguer, i de l'altre quart se'n feren tres

¹⁷ S'ha d'entendre que l'Almudaina queda exclosa d'aquesta divisió, puix que se la retingué el rei el 23/12/1228 a la promesa de recompensar els qui formin part de la conquesta (PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 3).

¹⁸ ROSSELLÓ: "Còdex llatinoaràbic...", 12-19.

¹⁹ ROSSELLÓ: "Còdex llatinoaràbic...", 32-35.

²⁰ ROSSELLÓ: "Còdex llatinoaràbic...", 30-31.

²¹ ROSSELLÓ: "Còdex llatinoaràbic...", 36-41.

²² ROSSELLÓ: "Còdex llatinoaràbic...", 38-39.

parts: dues per a Nuno Sanç i una per al bisbe de Barcelona. Finalment explica, sense indicar-ne el motiu, que la totalitat dels districtes reials es fraccionà en terços.

Fins aquí els béns distribuïts i els magnats als quals foren adjudicats, segons la part àrab del còdex llatinoaràbic. Però, vegem: en aquest repertori, no hi són tots presents, els participants a la conquesta, a través dels cinc magnats “caps de fila”? No obté, cada magnat, la seva part específica, unívoca i delimitada? No és aquest un veritable repartiment de tot quant hi havia a Mallorca just després de la conquesta? Què més quedava per repartir? Els carrers, places, ponts, banys, mesquites, horts, molins de sang, cementiris i altres immobles i espais públics de la ciutat quedaren inclosos dins del terme geogràfic assignat a cada qual. I si per cas hi havia fora la ciutat terres sense conrear, molins, forns, cementiris i fins i tot petites agrupacions de cases, llogarets o viles amb carrers i places, també romangueren inclosos dins del districte assignat a cada un d’ells. Els boscs, les pastures, les aigües terrestres i marítimes –excepte l’albufera i les salines- són qualificats de béns públics a la Carta de Franquesa i, per consegüent, la recol·lecció de llenya, la caça i la pesca esdevenen lliures. Caldrà donar per bo, per tant, l’explicit en llatí afegit en època posterior a la pàgina 30r: “*Explicit liber regis qui dicitur capudbrevium quem ipse dimisit in domo Templi Maioricis arabice scriptum et hoc est eius translatum et tractat de divisionibus civitatis et insule Maioricarum inter regem et suos et magnates et suos*”.²³

En cap cas, doncs, no s’ha de pensar que els magnats i porcioners s’entretinguessin en reflectir en un llibre la relació de les propietats que els havia pertocat. Si bé és cert que “*inventariar el botí aconseguit en una acció militar és imprescindible, i més si els senyors feudals han de repartir tals guanys amb els seus súbdits*”,²⁴ fet i debatut, els guanys tampoc no foren tan espectaculars com per esmerçar temps i recursos en una feina que no els proporcionaria cap profit immediat. La majoria dels magnats i porcioners retornaren als seus llocs d’origen i deixaren els béns adquirits en mans de procuradors, batlles, saigs i capdeguaites perquè els administrassin en nom seu i transferissin les rendes als dominis de terra ferma, que és allò que realment els importava. I per això no els calia cap registre, sinó un simple contracte global de gestió de les rendes. A més, els magnats se solien reservar el dret d’escrivania, a fi d’evitar la dispersió documental i controlar les transmissions immobiliàries.

Només en casos puntuals, esdeveniments especials o fets extraordinaris s’avenien a confeccionar un inventari, per bé que sovint parcial, de les seves propietats. És el cas de la nòmina d’alqueries i rafals de la porció reial, redactada en el moment precís que el monarca lliura el regne de Mallorca a l’infant Pere de Portugal. És el cas, també, de la *Remenbrança de Nuno Sanç*, segurament elaborada amb motiu de la incorporació de la porció del comte del Rosselló al Patrimoni reial. I el mateix es pot dir del *Memorial o capbreu de ço que fou den Gasto de Bearne, e es a Soller, Canarossa e el terme de la ciutat fet en data incerta i del Capbreu ordenat l’any 1304 dels establiments fets per don Nuno Sanç de la seva porció* (Aguiló, 1912-15), ordenats ambdós per raons encara desconegudes.²⁵ En tots els exemples

²³ ROSSELLÓ: “Còdex llatinoaràbic...”, 10-11.

²⁴ ROSSELLÓ: “Llibre del Repartiment...”, 22.

²⁵ A. MUT CALAFELL; G. ROSSELLÓ BORDOY: *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma, 1993.

M. MORAGUES; J. M. BOVER: *Historia General del Reino de Mallorca escrita por los cronistas Don Juan Dameto, Don Vicente Mut y Don Jerónimo Alemany*, 3, Palma, 1841, 1000.

es tracta de registres o cartularis més o menys allunyats en el temps d'allò què fou el seu origen: el repartiment. Són, per tant, documents sincrònics que no reflecteixen el repartiment en si mateix, sinó que assenyalen en mans de qui es troba el domini directe –i a vegades l'útil- dels immobles en el moment històric que es redacten. En conseqüència, acumulen i sintetitzen tot el seguit de transmissions de domini –vendes, donacions, cessions, permutes, establiments, etc- que operaren sobre els béns des de la conquesta fins al dia de la data.

Tal vegada l'excepció sigui Nuno Sanç. El foli 29v del còdex llatinoaràbic (“*Totalitat de les jovades que correspongueren al Comte Nuno*”)²⁶ ofereix una interessantíssima avaluació de la superfície de la seva porció rural, expressada en jovades.²⁷ Si interpretem correctament les frases inserides en el text, el comte del Rosselló hauria iniciat la medició dels seus territoris en data primerenca –segurament just després de consensuar el text àrab del repartiment. Ignorem, però, si es va completar o no.

La porció del comte es pot resumir així:

1. En el terme de la ciutat, aproximadament 50 jovades de terra conreable “fins que es faci la medició de tot”, que es conformen de la manera següent:

- L'octava part del hinterland, que són aproximadament 44 jovades.
- Entorn a 6 jovades disgregades de l'octava part que correspongué al bisbe de Barcelona i als seus porcioners.

2. A la resta dels districtes de Mallorca, aproximadament 1.485 jovades de terra “fins que es realitzi la medició si Allah, lloat sia, ho vol”, ajustades a la següent distribució:

- L'octava part dels districtes de Mallorca, que equival a unes 800 jovades “i en elles ja està la taxació feta”. D'aquestes, unes 470 jovades són a Manacor, entorn a 150 a Bunyola i 180 a Valldemossa.

- El districte de Pollença “sense divisió”, on hi ha unes 470 jovades.

- La sisena part del districte d'al-ahwaz al-Madina, que correspongué al bisbe de Barcelona i als seus porcioners, una vegada descomptat el hinterland. Representa prop de 165 jovades.

3.- El Memorial de cavalleries, o els serveis feudals

La divisió de l'illa entre els magnats i porcioners participants a la conquesta no va ser un do gratuït, sinó que implicà l'assumpció de la responsabilitat compartida de defensar el regne, en acompliment de l'obligació feudal d'*auxilium*. Les necessitats de protecció militar de Mallorca es concretaren en el manteniment d'un centenar de cavalls equipats i en estat de revista permanent, que havien de ser aportats proporcionalment en funció dels béns rebuts en el repartiment. Per tant, es convingué *grosso modo* que el rei prestés 44 cavalls i els altres magnats i porcioners els 56 restants.

E. DE K. AGUILÓ: “Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments fets per don Nuno Sanç de la seva porció”, *BSAL*, 14, Palma, 1912-1913; i 15, 1914-1915.

²⁶ ROSSELLÓ: “Còdex llatinoaràbic...”, 8-9.

²⁷ Una jovada equival a 16 quarterades, que són 11,36 hectàrees.

A la pràctica, sembla que el càlcul dels cavalls armats es va efectuar per mitjà d'un mòdul que serví de patró.²⁸ Tant el còdex llatinoaràbic com les còpies sinòptiques inclouen un memorial o relació dels magnats i porcioners, amb indicació de les "caballarias" que pertocaren a cada qual ("*Memoriale de omnibus [christianorum] caballarias que fuerunt in captione Civitatis Maioricarum*").²⁹ En ell, després d'anotar el nombre total de cavalleries atribuïdes a la porció reial, s'assenyala que "*pro singulis CXXX caballarias debetur miles unus*"; és a dir, que per cada 130 cavalleries s'està obligat a un cavall. Com a resultat d'aplicar aquest càlcul, el memorial expressa també el nombre de cavalls que deu aportar cada porcioner, grup d'individus, comunitat o institució.

Es tracta d'un simple llistat enumeratiu que no guarda cap tipus de seqüència lògica, ja que no observa ordre alfabètic ni jeràrquic, ni tampoc referit al nombre de cavalleries ni de cavalls. Únicament mostra certa cura en agrupar els porcioners de la porció reial, encara que l'orde de l'Hospital apareix en paràgraf apart. Cal fer algunes observacions a aquest llistat:

- No s'hi detalla el nombre de cavalleries assignades al paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, sinó que està inclòs en el còmput global del monarca.³⁰

- No hi consten, tampoc, les cavalleries atribuïdes a les comunitats urbanes, la qual cosa fa pensar o bé que no es varen comptabilitzar o bé que estan igualment incloses en el total de les adjudicades al rei.

- S'hi computen, però, les de l'orde de l'Hospital perquè va rebre una part del botí, tot i no haver participat a la conquesta.

El memorial no porta datació. El fet d'estar escrit en llatí i col·locat a continuació de la nòmina d'alqueries i rafals de la porció reial, autenticada conjuntament per Jaume I i l'infant Pere de Portugal el primer de juliol de 1232, fa pensar que podria ser-ne aquesta la data de confecció. No obstant, la lògica fa creure que el seu origen ha de ser anterior ja que l'acord de defensa de l'illa és un efecte dimanant del repartiment primitiu. És probable, per tant, que el memorial dels cavalls armats sigui la còpia d'un acord adoptat per la comissió de repartiment l'any 1230.

4.- El repartiment de la porció reial

A partir d'aquest repartiment en àrab, fet a grans trets però exhaustiu, cada magnat "cap de fila" és lliure per començar a distribuir els immobles urbans i rurals de la seva porció als porcioners i a la resta dels beneficiaris del grup. Aquestes adjudicacions eren autenticades individualment per virtut de minuts notariais i rubricades per diversos testimonis. És prou conegut el valor que els senyors feudals donaven a la documentació escrita, que legitimava els seus drets territorials, jurídics i fiscals: "*El feudalisme va concedir gran importància al document, que va esdevenir l'instrument provador per excel·lència en qualsevol litigi. La pagesia, en la seva major part analfabeta, tenia una por reverencial al*

²⁸ M. BARCELÓ CRESPI: "Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats.- *Mayurqa*, 19, Palma, 1979-80, 97-111.

²⁹ ROSSELLÓ: "Còdex llatinoaràbic...", 122-125.

³⁰ A l'assignació de béns que li fa el rei el 31/03/1230 s'afirma que al paborde li foren adjudicades 328 cavalleries (PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 17); mentre que a la Remenbrança se n'hi adjudiquen tan sols 280 (MUT; ROSSELLÓ: *La Remenbrança de Nunyo Sanç...*, 164).

document escrit, permanent però manipulable, al qual només podia oposar la memòria oral, molt menys duradora, per tal com el record fidel d'un fet rarament es conserva més enllà de tres generacions".³¹ En aquest context, doncs, resulta inimaginable que els beneficiaris del repartiment no tinguessin constància escrita dels honors que havien rebut. Ho palesa l'interès que demostren -ells o els seus successors- en obtenir un trasllat autèntic, en cas de pèrdua o destrucció del document original.³² Ho demostra, igualment, la proliferació del nombre d'escrivans que s'instal·len a la ciutat de Mallorca durant els anys següents a la conquesta.³³ Qüestió difícilment reemplaçable és que moltes de les escriptures protocolitzades no han arribat fins a nosaltres.

4.1.- La dotació dels porcioners i beneficiaris reials

Tot i que la informació que proporciona el memorial de cavalleries, pel que fa a la porció reial, és poc explícita, per notícies posteriors hom sap que en aquesta porció hi foren inclosos el paborde de Tarragona Ferrer de Pallarès, els ordes del Temple i de l'Hospital, els cavallers Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Clarmunt i el conjunt de les comunitats urbanes excepte Narbona i les naus dels genovesos. Tots ells havien de rebre béns proporcionals als recursos militars que havien aportat a la conquesta de Mallorca.

És obvi que Jaume I, igual com feren els altres magnats, comença a recompensar els seus porcioners i beneficiaris just després d'haver conclòs el repartiment plasmat a la part àrab, mitjançant la cessió i donació de drets i immobles rústics i urbans de la seva porció. Les donacions de la porció reial s'ajusten a la seqüència cronològica següent:

1. Les que fa personalment Jaume I fins l'octubre del 1230 són escripturades pels dos escrivans reials –Pere de Sant Meliò i Guillem Escrivà– que acompanyen el monarca en els seus desplaçaments, i les rubriquen en nom dels notaris reials Guillem Rebassa, Guillem de Sala o Pere Sanç. Actua aleatòriament de testimonis una vintena de membres assessors, a manera de consell reial variable: Pere d'Alcalà, Garcia Arnau, Guillem Assalit, Valeri de Berga, Ramon de Canet, Pelegrí de Castellaçol, Ramon de Castellbisbal, Pere Cornel, Llop i Roderic Eiximèn de Luzia, Assalit de Gúdar, dom Lladró, Pere Maça, Guillem de Montcada, Ferrer de Pallarès paborde de Tarragona, Berenguer de Pedramola, Ferran Peric de Pina, Ferrer de Sant Martí i Eiximèn i Pere d'Urrea.

2. El 28 d'octubre el monarca retorna a Catalunya i es produeix la primera interinitat a la Governació de Mallorca. Entre aquesta data i el maig del 1231 efectua les donacions immobiliàries el llocgerent Bernat de Santa Eugènia, per mà de Berenguer Company, un dels primers notaris públics de Mallorca.³⁴ El llocgerent s'envolta d'un equip de vuit assessors format per Guillem des Camp, Duran Coc, Ramon de Cunilles, Ramon Especiaire, Baldoví Gumbert, Pere de Mont-ros, Bernat Puculul i Hug Rotlan que, invariablement, signen en qualitat de testimonis.

³¹ A. RIERA MELIS: "El regne de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana. Noves aportacions bibliogràfiques", *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 10, Palma, 1999, 33.

³² Vegeu, a tall d'exemple, PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 87; i ACM. Pergamins 7780, 7783 i 8498.

³³ M. BERNAT ROCA: "Feudalisme i infraestructura artesanal: de Madína Mayúrqa a Ciutat de Mallorca", *BSAL*, 53, Palma, 1997, 42.

³⁴ A. PLANAS ROSSELLÓ: "El notariado en la Mallorca del siglo XIII", *Memòries de l'Acadèmia d'Estudis Genealògics*, 13, Palma, 2003, 8-20.

3. A la segona estada de Jaume I a l'illa (maig-juliol 1231), canvia el nombre i la composició del consell reial, perquè molts dels assessors anteriors havien romàs a Catalunya. L'integren ara En Caniano, Ramon de Castellbisbal, Llop Eiximèn de Luzia, Bernat de Fluxà, Assalit de Gúdar, Sanç, Sener i Guillem d'Horta, Pere Maça, Ferrer de Pallarès paborde de Tarragona, Guillem de Pavo, Ferrer de Sant Martí i Eiximèn d'Urrea.

4. Arran del regrés del rei a Tarragona, exerceix la llocgerència de Mallorca Assalit de Gúdar. Entre el juliol de 1231 i el juliol de 1232 autentifica les escriptures el notari Company esmentat i són certificades inalterablement per un cos de deu assessors, quasi tots presents a l'anterior període d'interinitat: Duran Coc, Ramon de Cunilles, Pere Escrivà, Baldoví Gumbert, Ramon Llull, Pere de Mont-ros, Ramon Prexonat, Bernat Puculul, Hug Rotlan, i Bernat de Sant Cir.

5. A la tercera estada a l'illa del monarca (maig-agost 1232), la renovació del consell assessor és gairebé total. Ara el componen dom Atorilia, Galzeran de Hurt, Roderic de Lizana, Guillemó de Montcada, Berenguer de Palou bisbe de Barcelona, Ferran Perich de Pina, Galzeran de Pinós, Nuno Sanç, Llop Sanç d'Aguiar, Ferrer de Sant Martí i Bernat de Santa Eugènia.

6. Entretant, fins i tot en els períodes que el rei es troba a l'illa, realitza algunes donacions exclusivament urbanes el batle reial Berenguer de Montreal, que comença a actuar com a tal el gener del 1231. En aquesta textura, els fedataris són els notaris públics Berenguer Company, Guillem Company i Bernat d'Artés, mentre que els firmants com a testimonis són molt diversos.

D'altra banda, i encara que el conjunt no sigui ni molt manco exhaustiu, hom disposa d'un bon grapat d'instruments notariais de donació que es troben recollits en el *Corpus Documenta Balear*. D'aquesta col·lecció se'n pot extreure la presumpció que tots els porcioners del rei foren dotats personalment pel monarca abans del juliol de 1232:

1. El paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, obtingué el seu botí per mà de documents datats el 31 de març i el 23 d'octubre del 1230.³⁵ Als voltants de 1232 encetà un plet amb Jaume I per defensar els béns de la seva porció que, finalment, fou resolt per via d'amigable composició en la que actuaren com a àrbitres el bisbe i el sagristà de Barcelona. El 20 d'agost del 1236, després d'un llarg litigi (*"post longum litigium longamque alterationem"*), els àrbitres ratifiquen al paborde els béns urbans i els horts i molins del hinterland de la ciutat; però sentencien que de les alqueries i rafals se n'han de fer tres parts, dues de les quals seran del paborde i una del rei. La divisió de les possessions en tres parts no arribarà fins el 25 d'abril del 1249³⁶, si bé desconeix quina partida es quedà cada qual.

2. L'orde del Temple el rebé el 17 d'abril del 1230 i el 8 de juliol del 1231, encara que segurament aclaparà altres béns que no estan documentats. Des del 04/10/1230 el preceptor Bertran Darlet estableix i compra immobles en nom de l'orde.³⁷

³⁵ PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 17 i 33. L'única donació de béns feta pel paborde la trobem el 19/04/1232 (PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 110).

³⁶ F[ONTES] R[ERUM] B[ALEARIUM]: "El testamento de Guillermo de Montgri y el dominio feudal de la Iglesia de Tarragona sobre la isla de Ibiza", *FRB*, I, 1977, 433-448; i *FRB*, II/1, 1978, 241-248.

³⁷ PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 19, 28 i 69.
Abans de 1241, l'orde del Temple s'annexionà, en tot o en part, les possessions que obtingueren a Montuiri i Pollença els homes de Tortosa, així com les porcions de Guillemó de Montcada, dels hereus de Ramon

3. Guillemó de Montcada, fill del Ramon mort a la batalla de Sant Ponça; i els hereus de Ramon Alemany i Guillem de Clarmunt, morts en el brot epidèmic que sorgí després de la presa de la ciutat, varen rebre els béns aproximadament per les mateixes dates. Guillemó de Montcada, el 24 d'octubre del 1230, abans d'abandonar l'illa, nomena el cavaller Dalmau de Mèrida procurador seu de l'honor que té a la ciutat i illa de Mallorca per fer donacions i instituir habitants a la seva porció; mentre que els hereus d'Alemany i Clarmunt, la dècada de 1230, actuen conjuntament a través del procurador Ramon Despuig.³⁸

4. La dotació de les comunitats urbanes s'efectuà en base a l'assignació de béns en bloc, facultant a determinats membres –apoderats, donadors o repartidors- per distribuir-los entre els seus conciutadans. Les ciutats i viles reberen la seva part entre 1230 i 1231. Tenim constància fefaent de les dotacions dels homes de Tortosa el 15 d'octubre del 1230 (ratificada el 12/04/1231) i els de Lleida i Marsella el 23 d'octubre del 1230 (ratificada el 18/01/1231). Malgrat esser citats per tres vegades, els de Vic no es personaren a prendre possessió dels béns. És de suposar que les altres ciutats i viles reials foren heretades igualment abans de juliol del 1232.³⁹

Les propietats rústiques i urbanes que romangueren en les seves mans, les distribuí el rei de la forma següent:

- En transferí una part a diverses comunitats religioses. L'11 de juliol del 1230 reben honors immobles els monjos de Bellpuig i el 13 de setembre del 1230 els frares de Sant Antoni. A la segona visita a l'illa, Jaume I dota els frares Predicadors amb una gran plaça dins l'Almudaina perquè hi construeixin un monestir (21/05/1231) i, poc després, concedeix quatoses propietats a la comunitat jueva i dicta normes destinades a regular llurs relacions amb els cristians (11/07/1231).⁴⁰

- Nombrosos cavallers qualificats individualment pel rei com a “*fideli nostro*” degueren rebre també propietats de mans del monarca o dels seus delegats, encara que sols

Alemany i Guillem de Clarmunt, de Ramon sa Clusa, de Ramon de Castellbisbal, de Ramon Berenguer d'Àger, i una part de les propietats de Nuno Sanç (J. MIRALLES; M. ROTGER: “Biografía y cartulario del primer Obispo de Mallorca”, *BSAL*, 12, 13 i 14, Palma, 1908-09, 271). L'adquisició dels béns dels homes de Tortosa i de les baronies de Guillemó de Montcada, i de Ramon Alemany i Guillem de Clarmunt foren esgrimides pel rei a l'hora de negociar amb l'orde de l'Hospital la successió dels béns del Temple, perquè aquesta orde se les havia annexionat, pretesament, sense el coneixement ni el consentiment reials (P. CATEURA BENNÀSSER: “Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII y primera mitad del siglo XIV)”, *Estudis Baleàrics*, 6, Palma, 1982, 109).

³⁸ El 01/05/1231 ja localitzem Dalmau de Mèrida donant el alou franc i lliure unes cases situades dins l'Almudaina; mentre que Guillemó de Montcada, en un document datat a Mallorca el 03/08/1232, estableix a delme i tasca a Bernat d'Amenler la meitat de les alqueries Balarhain i Almadraba de Pollença. Tant aquest porcioner com els hereus de Ramon Alemany i Guillem de Clarmunt varen vendre els béns al Temple entre 1237 i 1240 (M. ROTGER CAPLLONCH: *Historia de Pollensa*, 3, Pollença, 1897-1906 (1995), XVII i 14; A. RODRÍGUEZ CARREÑO: *El territori de Pollença sota l'orde del Temple (1298-1304)*, Pollença, 2000, 271-273; i PÉREZ: “Corpus Documenta...”, doc. 35, 60 i 134).

³⁹ PÉREZ: “Corpus Documenta...”, doc. 29, 31, 32, 49, 51 i 59.

Els apoderats de Lleida, Montpeller i Tortosa començaren a repartir propietats l'any 1231; els de Barcelona i Manresa el 1232; i els de Caldes, Tarragona i Vic el 1233 (PÉREZ: “Corpus Documenta...”, doc. 328).

Els homes de Tortosa vengueren part dels seus béns al Temple, com he dit (PÉREZ: “Corpus Documenta...”, doc. 87, 88 i 89; i MIRALLES; ROTGER: “Biografía y cartulario...”, 202).

⁴⁰ PÉREZ: “Corpus Documenta...”, doc. 23, 26, 62 i 74.

tinc documentats els del quadre IV.⁴¹ Les darreres escriptures foren expedides el juliol de 1232, durant la tercera estada de Jaume I a l'illa. El monarca destina algunes alqueries i rafals a acabar de dotar els cavallers i servidors de la seva porció i arrodonir les donacions d'alguns dels porcioners abans que l'infant Pere de Portugal no prengui possessió del regne de Mallorca.

- Les explotacions que sobren les cedeix íntegrament a l'infant i als cavallers castellans i portuguesos que l'acompanyen.

4.2.- L'inici del repoblament

Altra iniciativa que hagué d'emprendre Jaume I, a la vegada que repartia els béns entre els seus porcioners i beneficiaris, era el repoblament de les terres i cases que havien romàs ermes i abandonades pels musulmans arran de la conquesta; i, al mateix temps, procurar rendabilitzar-ne els fruits. Els primigenis intents de repoblació s'orienten en tres direccions:

- El jurament per part del beneficiari d'habitar i residir a la ciutat o a qualsevol part del regne de porció reial. Aquesta condició és exigida als porcioners individuals designats com a "*fideli nostro*"⁴² i als membres de les comunitats religioses.⁴³ Igualment, pel que fa als homes de les ciutats, el rei nomena apoderats perquè reparteixin els immobles que els han assignat a persones oriündes de les ciutats respectives, però només a aquelles que hi vulguin residir permanentment.⁴⁴

- L'acotament i divisió dels camps dels voltants de la ciutat inclosos en la porció reial, per tal de cedir-los a colons repobladors en parcel·les d'una quarterada de terra irrigable. El 10 d'octubre del 1230 ordena a l'agrimensor Pere d'Osca mesurar aquests camps, que presumiblement foren començats a distribuir a pagesos poc després sota la supervisió de dotze representants dels pobladors.⁴⁵

- L'establiment fou la fórmula que assolí més èxit. Consisteix a transmetre el domini útil de la terra a colons pagesos a canvi de la percepció d'un cens i d'una sèrie de drets, com ara la fadiga, el lluïsmo o l'escrivania. L'establiment permet al senyor del domini directe obligar el colon a poblar i treballar la terra, a la vegada que li atorga els mecanismes suficients per dirigir els tipus de conreus que s'han de portar a terme. Els establerts, al seu torn, disposen de terres suficients per mantenir-se ells i la família i, en molts casos, per subestablir-ne una part i obtenir ingressos i rendes addicionals.⁴⁶

⁴¹ PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 24, 25, 27, 30, 43, 46, 48, 53, 55 i 58; i ACM. Pergamins, 7728 i 8762.

⁴² El text més habitual era: "*juro facere habitationem in civitatem vel regnum Maiorice sub vestra iurisdictione*" o "*in portione vestra*".

⁴³ A la donació de diverses alqueries d'Artà feta a l'abat del monestir de Bellpuig, el monarca imposa que "*teneatis populatas predictas alquerias ad nostram nostrorumque fidelitatem*" (PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 23).

⁴⁴ La fórmula exacta deia "*stabilire, donare et assignare hominibus qui ibi voluerint continue habitare*" (PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 31, 32, 51 i 59).

⁴⁵ G. ROSSELLÓ BORDOY: "Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei (ARM, 18)", *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Palma, 2007, 127-151.

⁴⁶ G. JOVER AVELLÀ; R. SOTO COMPANY: "Els dominis feudals a la Mallorca Baixmedieval (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història Medieval*, 8, València, 1997, 249.

4.3.- La dotació frustrada de l'Església de Mallorca

De seguida que Jaume I decidí fer de Mallorca un regne independent associat a la Corona d'Aragó, i refusada la idea de crear una església depenent de Barcelona o de Tarragona, treballà de manera ardida perquè Mallorca tingués diòcesi pròpia. En resum, a instància seva, els abats de Poblet i de Santes Creus determinaren que el primer bisbe havia de ser nomenat pel rei i que, dels següents, se n'encarregués el bisbe de Barcelona, amb la confirmació reial. Decidit a continuar endavant, Jaume I escollí per bisbe de Mallorca l'abat de Sant Feliu de Guixols Bernat de Ribera, qui havia pres part a la conquesta.⁴⁷ I per tal de dotar convenientment l'Església, com a passa prèvia a la creació de la diòcesi, prengué una determinació que significava, de fet, renunciar al gruix de les rendes que percebia del regne. En un acte signat a Barcelona el 5 d'abril del 1232, va fer donació a l'Església de Mallorca i al bisbe electe de tot el delme i la primícia de blat, vi, oli i altres fruits de la terra i del bestiar i de la pesca que li pertanyen dins la seva porció de la Ciutat i illes de Mallorca i Menorca i també d'Eivissa en esser conquerida; així com el delme de la moneda en el cas que l'encunyí.⁴⁸

Però: a quines rendes al·ludia el rei? Els delmes, en la seva totalitat, varen ser ocupats i retinguts pel monarca arran de la presa de l'illa com una part més del botí, emparant-se en la donació papal per drets de conquesta o creuada contra els infidels.⁴⁹ No obstant això, Jaume I anà concedint la recaptació del delme, primícia i altres drets als porcioners i senyors alodials juntament amb el territori que a cada un li pertocà al repartiment.⁵⁰ Així, el delme s'hauria inclòs sempre en els documents d'establiment o venda de domini, encara que no ho consignessin expressament⁵¹ i, consegüentment, el rei no podia oferir unes rendes que havia cedit prèviament i sobre les quals, òbviament, no tenia jurisdicció.⁵² Per tant, és lògic que la cessió a l'església fos referida exclusivament als delmes que recaptava en els limitats territoris que romanien en son poder.

No resulta difícil avaluar l'extensió d'aquests territoris, a partir de l'anàlisi de les alqueries i rafals que Jaume I cedí a l'infant Pere de Portugal el juliol del 1232. A jutjar per l'estudi que n'ha fet Santamaría, consistien en un centenar d'explotacions que abraçaven aproximadament 500 jovades, equivalents a 8.000 quarterades o 5.680 hectàrees de terra conreable.⁵³ S'hi han d'afegir, a més, els camps dels voltants de la ciutat cedits a pagesos en petites parcel·les susceptibles de ser convertides en horts. La superfície d'aquests camps

⁴⁷ L. PÉREZ MARTÍNEZ; B. COLL TOMÀS: *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca: documents, biografies, sepulcre*, Palma, 1988, 76.

⁴⁸ PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 106.

⁴⁹ J. F. LÓPEZ BONET: "Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana", *Mayurqa*, 22, Palma, 1989, 353.

⁵⁰ J. PORTELLA COMAS: "¿Cómo se exporta el feudalismo? El caso de Mallorca", *L'Incastellamento. Actes des rencontres de Gérone et de Rome publiés sous la direction de Miquel Barcelo et Pierre Toubert*, Roma, 1998, 94.

⁵¹ R. SOTO COMPANY: "Repartiment i 'repartiments': l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII", *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, Barcelona, 1990, 31.

⁵² La prova és que l'Església hagué d'insistir en nombroses ocasions fins aconseguir que alguns eclesiàstics, barons, cavallers i senyors alodials dotessin convenientment la diòcesi o bé retornessin els delmes.

⁵³ A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ: "Alba del Reino de Mallorca", *Historia de Mallorca. Coordinada por J. Mascaró Pasarius*, III, Palma, 1970, 1-134.

abastava un màxim de 248,75 quarterades, que suposaven unes 177 hectàrees de terra irrigable.

Per altra part, que el rei es retingués el delme no significa que realment comencés a recaptar-lo de forma immediata, simplement perquè no era possible. En molts casos el delme s'havia d'obtenir d'alqueries situades al terme de les Muntanyes acabades de conquerir i que, per tant, encara no havien reemprès la producció; i, per altra banda, un bon grapat d'horts del hinterland de la ciutat segurament romanien sense establir. Soto, a més, assegura que "*probablemente durante más de dos años los campos de la isla permanecieron incultos, en una situación de colapso total*";⁵⁴ i també és probable que bona part de l'abundant bestiar boví i ovicaprí existent abans de la conquesta,⁵⁵ romangués ara esbarriat i sense estabular. Els musulmans morts a la guerra, desplaçats a les muntanyes o fugits a altres llocs més segurs haurien deixat la terra pràcticament despoblada. Els nous propietaris feudals tan sols no havien reordenat l'espai ni articulat la nova estructura agrària, i els colons procedents de terra ferma tampoc no s'havien establert encara ni poblat l'illa. Per tant, la recaptació dels drets reials sobre blat, oli vi i bestiar no comença fins a dates relativament allunyades del repartiment.

De tot el què he exposat se'n desprèn que els ingressos reials en concepte de delme eren relativament minsos en el moment que el monarca els cedeix a la diòcesi de Mallorca i, sobretot, incerts i imprevisibles de cara al futur; motiu més que justificat perquè el papa Gregori IX refusés l'oferta de Jaume I per insuficient. Posat que la donació no tingué efecte i, en conseqüència, l'abat no arribà a prendre possessió, la qüestió dels delmes romangué aparcada durant tres anys més. No serà fins l'any 1235 que es comença a desencallar, per pressions del papa i a partir de l'oferta que fan l'infant Pere de Portugal, Bernat de Santa Eugènia, Berenguer d'Àger, Guillemó de Montcada i el bisbe de Barcelona d'assignar al bisbat de Mallorca la desena part de tots els béns que els correspongueren a la conquesta. L'ofertament fou ratificat per Jaume I l'any 1236 i imitat pels altres magnats i porcioners al llarg d'aquest decenni i el següent, en alguns casos a contracor. Com a conseqüència de tot plegat fou creada la diòcesi de Mallorca i elegit Ramon de Torrelles com a primer prelat, vers 1237.

5.- La infeudació del regne

L'any 1231 entra en l'escena mallorquina un personatge fins aleshores inèdit: l'infant Pere de Portugal.

Era fill de Sanç I de Portugal i de Dolça, filla de Ramon Berenguer IV i, per consegüent, oncle de Jaume I. Per desavinences amb el seu germà Alfons II i amb el seu nebot Sanç II, fou desterrat de Portugal. D'aquí passà a Castella, on lluità al costat d'Alfons IX i, amb motiu de les treves de Coimbra entre els tres Alfons –de Lleó, de Castella i de Portugal- s'enrolà com a mercenari al Marroc, des d'on tornà a Lleó per, finalment, emigrar a terres catalanes. Jaume I l'acollí, el va heretar en el camp de Tarragona i el casà amb Aurembiaix, comtessa d'Urgell.⁵⁶ El comtat d'Urgell era objecte de litigi amb Ponç de

⁵⁴ R. SOTO COMPANYY: "Los antiguos territorios de la Corona de Aragón: Aragón, Baleares, Cataluña, País Valenciano", *Historia de los pueblos de España*, Barcelona, 1984, 117.

⁵⁵ R. SOTO COMPANYY: "Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics (Algunes consideracions sobre la ramaderia balear a l'Edat Mitjana, segles XI-XIV)", *Estudis d'Història Econòmica*, Palma, 1992/1, 13-29.

⁵⁶ P. CATEURA BENNASSER: *Mallorca en el segle XIII*, Palma, 1997, 63-64.

Cabrera que pretenia fer valer drets familiars, motiu pel qual el rei intervingué a favor de la comtessa. Aurembiaix morí el 1231, sense fills, quedant com a hereu del comtat el seu marit, per la qual cosa pervingué en ser home ric i poderós de Catalunya. “*Recelóse el Rey que D. Pedro no se concertase con D. Ponce de Cabrera, el cual pretendia tener derecho en aquel condado; y así procuró en tiempo tratar de concambiar el estado de Urgel y todo el derecho que le pertenecía en el reino de Portugal con el dominio útil del reino de Mallorca*”.⁵⁷

Així ho va fer el 29 de setembre de 1231. A un document datat a Lleida, Jaume I canvia el regne de Mallorca a l'infant Pere de Portugal pel comtat d'Urgell. En virtut d'aquest conveni, l'infant gaudirà el senyotatge de les illes de Mallorca i de Menorca de forma vitalícia en qualitat de feu, percebrà les rendes que corresponen al monarca, governarà els béns i territoris de porció reial, podrà realitzar assentaments de pobladors i tindrà facultat per adquirir béns de cavallers i religiosos. Una tercera part de les heretats i de les rendes que obtingui el portuguès podrà transmetre-la en propietat als seus hereus a títol de feu. El rei es reserva la potestat sobre les fortaleses de l'illa i les dues terceres parts dels béns i rendes que adquireixi l'infant.⁵⁸

El document d'infeudació i les clàusules que contenia significaren la conculcació de dues premisses recollides a la Carta de Franquesa: el compromís de mantenir unit el regne de Mallorca a la Corona d'Aragó i la restricció “*exceptis militibus atque sanctis*” que no permetia als cavallers ni als eclesiàstics adquirir béns immobiliaris.

Pere de Portugal no demostrà una pressa excessiva per desplaçar-se al seu nou domini de Mallorca, sinó que destacà son batlle Jaume de Safareig –qui l'abril del 1232 ja es trobava a l'illa– per negociar els aspectes concrets de la presa de possessió i el traspàs de poders. Pel maig, l'infant es desplaça a l'illa acompanyant Jaume I i altres cavallers mobilitzats per les notícies confidencials sobre presumptes preparatius tunisians per recuperar Mallorca, que finalment resultaren ser falses.⁵⁹

L'1 de juliol del 1232, una vegada apaivagada la resistència dels musulmans que s'havien fet forts a les muntanyes, té lloc l'assumpció de la governació del regne de Mallorca per part de Pere de Portugal. El rei li lliura els escrits que integren la part àrab del còdex llatinoàrab i que inclouen, en suma i en resum, tota la porció reial que haurà d'administrar a partir d'aleshores, a més de la governació del regne. Mancava en aquesta part la relació d'alqueries i rafals que havien estat adjudicats als múltiples porcioners reials des del repartiment. És per això que s'elabora un document addicional que conté la “nòmina” d'aquestes possessions i, les que encara romanen buides, les assigna Jaume I a l'infant i als seus familiars i servidors en qualitat de porcioners o beneficiaris.

En darrer terme, mancava especificar les prestacions feudals (militars) amb les quals havia de contribuir cada porcioner en forma de cavalls armats per a la defensa del regne. Fins aleshores no havia estat necessari documentar aquesta qüestió, perquè tant el rei com els porcioners coneixien el tema perfectament per haver-ne estat protagonistes. En canvi, l'infant Pere, que no havia estat present a la conquesta ni a la distribució del botí, ho

⁵⁷ MORAGUES; BOVER: *Historia General del Reino de Mallorca...*, 1841, 412.

⁵⁸ CATEURA: *Mallorca en el segle XIII*, 64-65.

⁵⁹ SANTAMARÍA: “Sobre la datación de la Carta de Franquesa...”, 460.

desconeixia per complet. Per aquest motiu s'afegeix al document anterior el "memorial" de les cavalleries i dels cavalls armats a manera d'apèndix, lògicament redactat en llatí.

Amb aquests dos documents es tanca el còdex llatinoaràbic, i també la informació que rep l'infant Pere sobre els seus dominis senyorials. Tant la nòmina de les possessions com el memorial de les cavalleries s'aniran repetint, sense canvis notables, a la primera part de totes les còpies posteriors del Llibre del Repartiment.

Conclusions

Com a colofó de tot quant he exposat fins aquí, se'n poden extreure algunes hipòtesis:

1.- El repartiment general.

Els efectius que els participants aportaren a la conquesta foren avaluats en "cavalleries", de manera que a cada noble, cavaller, orde militar i comunitat urbana que assistí a la conquesta li fou assignat proporcionalment un cert nombre de cavalleries.

En base als principis acordats per una comissió creada en virtut de la promesa de recompensa atorgada pel rei el 23 de desembre del 1228 i ratificada el 28 d'agost de 1229, el primer repartiment de l'illa tingué lloc abans del primer de març del 1230. Només així s'entén que els magnats comencessin a fer donacions a porcioners i senyors alodials aquest mateix any.

La comissió hagué de treballar de forma un tant precipitada a causa del neguit que ocasionà un brot epidèmic letal sorgit entremig de la host després de la conquesta de la ciutat de Mallorca i per la pressió de molts nobles, cavallers i peons que volien retornar als seus dominis peninsulars. Els comissionats tingueren cura a descriure i delimitar la ciutat de Mallorca i el seu hinterland però repartiren la resta aprofitant senzillament la divisió administrativa musulmana en districtes (*ajzà*). Prescindiren d'anomenar les explotacions una per una i també negligiren canar i amidar l'illa perquè tanmateix no era del tot possible, puix que una part considerable estava encara en mans dels musulmans refugiats a les muntanyes.

El repartiment quedà reflectit en allò que s'anomena la part àrab del còdex llatinoaràbic. El text contempla la divisió de tota l'illa en base a cinc paràmetres: vint cases principals, la resta de la ciutat *intra* murades, el hinterland de terres irrigables que les envolten, els molins situats sobre les vies d'aigua del terme de la ciutat i els districtes musulmans de la resta de l'illa. De cada un d'aquests conjunts se'n féu vuit parts.

El rei i els nobles i cavallers que participaren a la conquesta foren enquadrats en cinc grups o quadrelles, cada un dels quals encapçalat per un dels magnats principals. Aquests magnats "caps de fila" foren: Jaume I, el comte Nuno Sanç, el bisbe de Barcelona, el vescomte de Bearn i el comte d'Empúries. A la quadrella del rei li foren adjudicades quatre parts de les vuit esmentades, i a cada altra quadrella una part.

Amb els béns que els foren adjudicats en aquest primer repartiment, els magnats "caps de fila" hagueren de recompensar els altres nobles i cavallers –porcioners– que formaven part del seu grup, proporcionalment al nombre de cavalleries.

No existeix cap llibre, relació ni repertori individual dels béns que pertanyeren a cada un dels magnats, ni tampoc dels repartiments que feren entre els seus porcioners i beneficiaris. Només en circumstàncies històriques extraordinàries els titulars ordenaren la confecció d'un inventari de la seva porció o bé, transcorregudes ja vàries dècades, aixecaren

els primers capbreus. Cap d'ells, però, no reflecteix l'inventari de la porció respectiva, sinó un tall sincrònic de les propietats en el moment que es tracta.

La indefinició que s'observa a la divisió territorial i urbana de l'illa entre els magnats es veié ampliada a l'esglaó següent, ja que els béns adjudicats pels "caps de fila" als porcioners freturaren també de la concreció precisa. Aquest cúmul de vaguetats, imprecisions i confusions provocà que els signants introduïssin clàusules de reserva en les escriptures on reconeixien estar pagats i satisfets per la seva participació a la conquesta.⁶⁰ Sovint, la situació derivà en reclamacions que s'hagueren de resoldre per la via jurídica mitjançant actes de divisió, delimitació i fitament d'immobles, territoris i possessions efectuats sota la supervisió dels batlles de les respectives porcions.⁶¹

En justa correspondència pels béns que els foren adjudicats, els participants a la conquesta es comprometeren a col·laborar en la defensa de l'illa contra futures invasions musulmanes. El sistema quedà articulad entorn a un contingent d'un centenar de cavalls i cavallers armats, el 44 % dels quals havien d'esser aportats i mantinguts pel rei i l'altre 56 % pels altres magnats i porcioners. El càlcul dels cavalls armats s'efectuà en base a un cavaller per cada 130 cavalleries. En conseqüència, el text del repartiment primitiu va acompanyat d'un "memorial" on estan anotats els participants a la conquesta, les cavalleries que els pertocà i els cavalls armats que han d'aportar.

Els magnats i porcioners reberen els béns en alou franc i lliure. Aquest n'era l'estatut jurídic, perquè així havia quedat instituït el primer de març de 1230 en el punt 2 de la Carta de Franquesa: "*Les possessions totes les quals en la ciutat e el regne aurets e posseyrats aiats franques e liures axi com aqueles aurets per cartes de nostra donacio. E puschats d.aqueles fer ab enfant o sens enfant totes vostres volentats a quius volrets, exceptats cavallers e sants*".⁶² El monarca estableix, doncs, que els titulars de béns privats podran transmetre'ls lliurament a qui vulguin, en les condicions pactades als documents individuals. Fins i tot els reus de delictes penals i els condemnats a mort tenen dret a testar i designar hereu. Com a única limitació jurídica, el rei decreta la prohibició d'alienar béns a favor de cavallers i de l'església.

La relació entre el rei i els magnats havia romàs fixada i definida en la concessió que Jaume I fa a Ferrer de Pellarès, paborde de Tarragona, el 12 de gener del 1229.⁶³ En aquest document, el rei declara que, seguint l'exemple dels seus avantpassats ("*volentes predecessorum nostrorum sequi vestigia et exempla*"), concedeix al paborde tarragoní que tot quant li correspongui d'honors, possessions, terres i altres béns ho tindrà en alou franc i lliure, amb els delmes, primícies i altres qualssevol drets temporals i espirituals, excepte que

⁶⁰ Per exemple, a la definició que l'abat de Sant Feliu fa al bisbe de Girona el 03/11/1233 pels béns que li correspongueren a la conquesta, es reserva "*parte nostra siquid dominus Episcopus recuperaverit in Filanix*" (ADG. Vestuari. Pergamí 7).

⁶¹ Vegem-ne alguns exemples:

El propi còdex català, en descriure les 389 cases que correspongueren al Temple, afegeix: "*E d.aquestes davant dites cases son IX cases en la baraya o en la contenzo ab los Templers e ls homens de Terragona*" (ROSSELLÓ: "Llibre del Repartiment de Mallorca...", 329).

El 15/07/1232 el rei i Nuno Sanç arriben a una transacció sobre els límits entre les respectives porcions, tant dins la ciutat com a la resta de l'illa (PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 121).

⁶² PÉREZ: "Corpus Documenta...", doc. 59.

⁶³ Assumixo la tesi de Santamaría, que data aquest document l'any 1229 i no el 1230 (SANTAMARÍA: "Sobre la datación de la Carta de Franquesa...", 463).

no els podrà donar ni cedir a cavallers en alou, sinó que aquests tindran els béns en feu pel paborde. En realitat, no és sinó un aclariment o ampliació de la promesa que el monarca havia fet a Barcelona i Tarragona de recompensar a tots els magnats que l'ajudin a l'empresa bèl·lica de conquerir Mallorca, segons la qual "*les porcions que vosaltres y los vostres allí tindreu las tindreu per nos y per nostres successors a nostra fidelitat y consuetut de Barcelona (...) y las pugau vendre e alienar, salva la nostra fidelitat y domini susdit*". La concessió al paborde de Tarragona va ser referendada en qualitat de testimonis per molts dels senyors que després foren presents a la conquesta.⁶⁴ La pràctica demostra que aquella escriptura serví de model als altres magnats, senyors alodials i porcioners, que assumiren des del primer moment tota la jurisdicció civil i criminal sobre els seus territoris. També n'assumiren el delme, que s'havia reservat el rei com a dret de creuada contra els infidels i l'havia cedit juntament amb les terres i possessions.

Immediatament després de la conquesta, per tant, es configura un tipus societat clarament feudal en la que el rei únicament exerceix la sobirania política sobre la resta dels magnats i senyors alodials. En conseqüència, no s'estableix cap desigualtat entre el magnat i el senyor alodial, ni cap mena de subordinació vassallàtica, sinó simplement una diferència en la dimensió de les porcions. L'ur relació amb el rei passa a través d'una infeudació que es trasllueix en el servei obligatori de contribuir amb cavalls armats a la defensa de l'illa⁶⁵ i també en l'obligatorietat de reconèixer el feu cada cop que el rei li ho sol·liciti.

Però aquesta situació no dura gaire. La institució del veguer, que fou creat en virtut d'escriptura datada a Barcelona el 22 de juliol de 1231, es desvetlla com un tema clau dins l'organigrama polític del nou regne de Mallorca, en tant que pretén regular i controlar l'alta justícia. Com és d'esperar, la creació del càrrec compta amb l'oposició dels magnats, puix que representa un atac frontal contra els seus drets jurisdiccionalers. No es estrany, doncs, que el tema fos objecte d'extenses i intenses negociacions entre el rei i els magnats, per tal de fixar les característiques i extensió que havia de gaudir el veguer. Finalment s'arriba a una concòrdia acceptada per tothom al voltant de tres aspectes, que ha estat resumida per Cateura.⁶⁶

a) Nomenament: s'acordà que el veguer fos un agent de designació exclusivament reial.

b) Jurisdicció: les seves funcions s'estendrien a qüestions civils i criminals suscidades entre els veïns de la ciutat, fos quina fos la porció senyorial a la qual pertanyessin, i entre els habitants de l'interior de l'illa. Però si els litigis afectaven a diferències sobre la possessió o la propietat d'immobles, la seva resolució incumbiria els batlles de les porcions senyorialers.

⁶⁴ La firmen el vescomte de Bearn Guillem de Montcada, Ramon de Montcada, Guillem de Cervera, Ramon Alemany, Guillem de Clarmunt, Guerau de Cervelló, Ramon Berenguer d'Àger, Pere Cornel, Assalit de Gúdar, Garcia Peris de Meitas i Garcia d'Horta.

⁶⁵ R. SOTO COMPANY: *El còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma, 1984, 19.

⁶⁶ CATEURA: *Mallorca en el segle XIII*, 54.

Referendaren l'acord, a més de Jaume I, el bisbe Berenguer de Palou de Barcelona, el de Girona Guillem de Cabanelles, el comte Nuno Sanç, el jove comte Ponç Hug d'Empúries, el procurador de Gastó vescomte de Bearn, Bernat de Santa Eugènia, Ramon Berenguer d'Aguiló, Guillemó de Montcada i Gilbert de Crudilles.

c) Distribució de les rendes generades per la cúria: el veguer rebria com a assignació una desena part dels ingressos i la resta es dividiria entre el rei i els batlles dels magnats i porcioners, amb els quals hauria de passar comptes cada quatre mesos.

A partir de la institució del veguer, doncs, i llevat d'alguna excepció clamorosa, la jurisdicció dels magnats roman limitada als drets de cúria, de registre i de percepció de rendes sobre l'explotació i transmissió dels immobles, així com a l'exercici de la justícia menor, a través del batlle de la porció, i de la disciplinària i d'ordre públic, puix que les jurisdiccions penal i criminal residien en mans del rei, qui l'exercia mitjançant el veguer.⁶⁷ La limitació dels drets jurisdiccional, ni tampoc l'absentisme dels magnats i porcioners, no suposaren, però, la desaparició de l'estructura feudal. Més bé es produí "*un proceso de substitución de los grandes señores feudales por otros más adaptados al tamaño y condiciones de la isla, pero enmarcados siempre en una red de relaciones feudales*". Es desenvolupà, per tant, "*una forma autóctona de cristalización del feudalismo*",⁶⁸ amb els cavallers i senyors alodials al front de la piràmide, els establerts i colons en un esglaó intermedi, i els musulmans i batiats a la part inferior de l'escala social.

2.- El repartiment de la porció reial.

A la quadrella que encapçalava Jaume I hi foren inclosos el paborde de Tarragona, l'orde del Temple, bona part de les comunitats urbanes, els cavallers Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Clarmunt i, en una associació posterior, l'orde de l'Hospital. Just després del primigeni repartiment del 1230, el monarca comença a fer donacions rústiques i urbanes als seus porcioners.

Al mateix temps que dota els porcioners, comença a distribuir a son arbitri béns de propietat exclusiva als membres del seu seguici, per tal de satisfer algunes obligacions, devocions i compromisos. Entre els beneficiaris d'aquesta distribució s'hi compten la comunitat de frares de Bellpuig, la de Sant Antoni i la els Predicadors, l'aljama jueva i nombrosos cavallers, funcionaris i servidors individuals.

Les donacions foren atorgades directament pel monarca o pels seus portantveus – lloctinent i batlle- i autenticades pels escrivans i notaris reials; i s'estenen des de 1230 fins a 1232. En la totalitat dels instruments coneguts, les alqueries i rafals foren donats pel rei en alou franc i lliure; en peu d'igualtat, doncs, que la resta dels magnats i porcioners.

Juntament amb el repartiment, Jaume I inicia el procés repoblador a la seva porció, que bàsicament s'orienta en diverses direccions: l'obligació imposada als beneficiaris de residir a Mallorca, la divisió i distribució de les terres del hinterland de la ciutat a pagesos, l'arrendament i l'establiment de terres a colons repobladors procedents de terra ferma. La primera iniciativa, tanmateix, no va reeixir, perquè molts dels donataris, trencant el jurament, liquidaren les terres i retornaren als llocs d'origen. L'atorgament d'horts als pagesos probablement no es va completar. L'arrendament i, primordialment, l'establiment, foren els dos sistemes de tinença i explotació de la terra més estesos i acceptats els primers anys després de la conquesta per tots els beneficiaris del repartiment, ja fossin magnats, porcioners o senyors alodials. En un breu espai de temps, l'establiment es desvetllà com una

⁶⁷ J. F. LÓPEZ BONET: "Para una historia fiscal de la Mallorca cristiana (Siglos XIII-XIV)", *Anuario de Estudios Medievales*, 38/1, Madrid, 2008, 120.

⁶⁸ SOTO: "Los antiguos territorios...", 122.

fórmula molt eficaç que els permeté fraccionar i cedir la terra en lots conreables a colons de repoblació procedents de territoris catalans, aragonesos i occitans.

El repartiment primitiu, doncs, no suposà una distribució de terres a pagesos, sinó a posseïdors del domini directe, que ben aviat cediren el domini útil als vertaders conradors de la terra i n'aclapararen una part de les rendes. És allò que alguns han anomenat "repartiments", dinàmica que derivà cap a un sistema de relacions de subordinació i dependència molt diferents que les sorgides del primer repartiment. Cateura ho sintetitza dient que "*l'assentament dels pobladors es va fer mitjançant el sistema de repartiments, per al primer grup dels qui participaren a la conquesta, i diferents sistemes d'establiment per als qui arribaren després*".⁶⁹

Decidit a fer de Mallorca un regne cristià independent, Jaume I gestiona la creació d'una diòcesi pròpia. A tal efecte, anomena el primer bisbe i el dota amb el delme i la primícia de tots els seus territoris insulars. No obstant, el papa Gregori IX refusa la proposta per insuficient i la qüestió roman aplaçada fins el 1235.

3.- La infeudació del regne

El 29 de setembre del 1231, Jaume I canvia el regne de Mallorca amb l'infant Pere de Portugal, a fi d'allunyar-lo dels cercles de poder i evitar que s'alii amb el comte Ponç de Cabrera per tal de desestabilitzar la Corona.

L'infant Pere pren possessió com a senyor del regne, en qualitat de feu vitalici, el primer de juliol del 1232 davant el rei. Jaume I aprofita per fer els darrers heretaments i arrodonir les donacions fetes als porcioners i beneficiaris, i adjudica la resta d'immobles a l'infant. També li transfereix l'obligació de prestar els 44 cavalls armats que estava obligat a aportar per a la defensa de l'illa. Com a única credencial dels béns que li són adjudicats, el portuguès rep la divisió i el repartiment general de l'illa en vuit parts redactada en àrab del còdex llatinoaràbic, el "memorial" de cavalleries escrit en llatí i la "nòmina" d'alqueries i rafals anotat també en aquesta llengua. M'interessa precisar que, tal com se dedueix del context històric, aquesta nòmina no té per objectiu recopilar o reproduir el repartiment de la porció reial entre els seus porcioners i beneficiaris, sinó únicament reflectir en quines mans es trobaven les alqueries i rafals el mes de juliol de 1232 per tal de preservar els drets i les propietats assignades als diversos beneficiaris del rei front a futures disputes jurisdiccionals algunes de les quals –com la del rei i el paborde- ja estaven en marxa.

Per confeccionar la relació de possessions es degué fer servir –ara si- un diwân o registre de propietats agrícoles d'època musulmana, a més de l'enfilall d'escriptures notariales generades d'ençà de 1230. Busquets ja va suggerir aquesta probabilitat i apuntà que es degué comptar amb la plausible assessoria d'un torsimany.⁷⁰ Abundant en el tema, Mut/Rosselló posen els jueus com a exemple de persones "*que reunien característiques de poliglòtisme i eren experts o sàvies en determinades matèries*". I, tot seguit, remarquen la presència de dos membres d'una família jueva de l'entorn de Jaume I, originaris de terres

⁶⁹ P. CATEURA BENNÀSSER: "Sobre l'encreuament de fidelitats en el regne de Mallorca medieval", *Mayurqa*, 25, Palma, 1999, 180.

⁷⁰ BUSQUETS: "El código latinoarábigo... (Parte árabe)", 245.

musulmanes i establerts a Saragossa, que podrien haver exercit aquesta funció: Bahiel i Salomó Alconstantini.⁷¹

Amb la dotació de Pere de Portugal es dona per acabat el repartiment de la porció reial, puix que ja no queden més béns per distribuir. En línies generals, doncs, es va concloure en menys de dos anys i mig i es va veure accelerat i precipitat per la imprevista irrupció de l'infant a la vida política del regne. Possiblement, Jaume I hagués preferit efectuar un repartiment més pausat entre els seus beneficiaris. Probablement també entrava dins els seus càlculs crear qualche reserva dominical per a ús propi. I segurament pensava adjudicar en feu una part dels immobles rústics i urbans que li quedaven a diversos cavallers a canvi de la prestació d'un o varis cavalls armats, tal com feren els magnats i porcioners més rellevants.⁷² La precipitada infeudació del regne, per necessitats de política interna de la Corona, truncà els anhels reials i deixà la iniciativa en mans de l'infant de Portugal. No hi hagué, doncs, a la porció reial, ni repoblació senyorial, ni constitució de feus o cavalleries – exceptuat el vitalici de Pere de Portugal-, ni creació de reserves dominicals entre 1230 i 1232, mentre romangué en mans de Jaume I.

Pere de Portugal actuà com un magnat més, exercint els drets territorials dins la seva porció i establint cases i terres a son albir. Com a senyor del regne, assumeix la governació amb un concepte totalment diferent del que tenia Jaume I del regne de Mallorca. Per a l'infant, no era més que un territori del que en podia extreure el màxim rendiment en benefici propi i del seu cercle més íntim de col·laboradors. Així, ben aviat familiars i amics ocupen els càrrecs més influents i determinants –lloctinent, veguer, batlles- des dels quals actuen amb tota impunitat i provoquen tot tipus de malifetes i contrafurs.⁷³ El tarannà feudal amb el qual administra el regne el portarà a enfrontar-se, des de dates ben primerenques, amb bona part dels magnats i porcioners de l'illa.⁷⁴

Gairebé sense fer-ne comptes, l'infant portuguès es troba al front d'un regne i d'una porció dels quals no en sabia quasi res, ni tan sols quin era el muntant immobiliari ni el límits i l'extensió exactes dels seus territoris. Hagué de començar, doncs, per aclarir i delimitar les seves propietats en relació als seus porcioners tant en nombre com en extensió, precisant-ne alhora la localització geogràfica, fins a reconstruir totalment la seva porció. Per això hagué de dur a terme una laboriosa tasca de recopilació i depuració de dades, a la qual destinà bona part dels esforços, recursos i funcionaris els primers anys del governament del regne. Com a resultat de tot plegat sorgí el resum definitiu de béns de la porció reial, recollit a la darrera part del còdex català i de les versions sinòptiques. Però això serà l'objecte d'un altre article.

Com a aportació final i per a una major precisió històrica proposo d'aquí a endavant reservar el nom de Llibre del Repartiment de Mallorca al que fins ara s'ha anomenat part

⁷¹ MUT; ROSSELLÓ: *La Remenbrança de Nunyo Sanç...*, 45.

⁷² P. CATEURA BENNÀSSER: "Los caballeros en la repoblación señorial de Mallorca", *El regne de Mallorca i el sud francès*, Palma, 1986, 83-89.

⁷³ G. LLOMPART MORAGUES: "L'infant Jaume y la rabia de los pobladores de Mallorca (Ca. 1268)", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 15, Palma, 2005, 7-25.

G. LLOMPART MORAGUES: "Los desafueros mallorquines del infante de Portugal y sus familiares (1243)", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 19, Palma, 2009, 7-27.

⁷⁴ SANTAMARIA: "Alba del Reino de Mallorca...", 44-45.

àrab del còdex llatinoaràbic; i el de Llibre del Rei o Llibre de la Porció Reial a la part llatina del mateix còdex i versions posteriors.

ABREVIATURES

ACM. Arxiu Capitular de Mallorca

ADG. Arxiu Diocesà de Girona

ARM. Arxiu del Regne de Mallorca

FRB. Fontes Rerum Balearium

Quadres

Quadre I: Divisió de la ciutat entre els magnats

Magnat	C/hab.	C/des.	C/Totals	Forns	Horts	Obradors
Rei I	283	121	404	6	8	80
Rei II	479	152	631	6	3	80
Rei III	373	127	500	6	3	80
Rei IV	357	221	578	6	3	80
SUBTOTAL	1.492	621	2.113	24	17	320
Nuno Sanç	271	67	338	6	3	80
Bisbe de Barcelona	278	109	387	6	6	80
Vescomte de Bearn	277	69	346	6	6	80
Comte d'Empúries	309	7	316	6	6	80
SUBTOTAL	1.135	252	1.387	24	21	320
TOTAL	2.627	873	3.500	48	38	640

Quadre II. Divisió dels molins del terme de la ciutat

Magnat	Molins
Rei	21
Nuno Sanç	6
Bisbe de Barcelona	6
Vescomte de Bearn	6
Comte d'Empúries	5
TOTAL	44

Quadre III. DIVISIÓ DELS DISTRICTES DE L'ILLA

Magnat	Ajza'
Rei	Inkan Bulânsa Jijnaw i Bitrah Yartân Muntûy Al-yibâl 1/2 de al-Buhayra
Nuno Sanç	Mûsûh Bunyûla Manaqûr
Bisbe de Barcelona	Al-Ahwâz, descomptat el hinterland
Vescomte de Bearn	Qanarusa 1/3 de Sulyar
Comte d'Empúries	Mûruh 2/3 de Sulyar 1/2 de al-Buhayra

Beneficiari	Data	Ref.
Ferrer de SAGRANADA	01/03/1230	FRB, doc. 55
Jacques Sanz de Montpeller	01/04/1230	FRB, doc. 57
Tomàs Genovès, cobertorer	30/07/1230	FRB, doc. 24
Bernat de Clusella de Mobonya	13/08/1230	FRB, doc. 25
Berenguer Goharan de Montpeller	13/08/1230	ACM, perg. 8762
Ramon Maurí	13/09/1230	FRB, doc. 27
Pere Sangosa, escuder de Nuno Sanç	15/10/1230	FRB, doc. 30
Bernat de Sapatello	18/12/1230	FRB, doc. 43
Arnau Salat de Barcelona	23/12/1230	ARM. RP. Perg. 4
Elies de Nexono	08/01/1231	FRB, doc. 48
FRB, doc. 51	FRB, doc. 52	FRB, doc. 53